

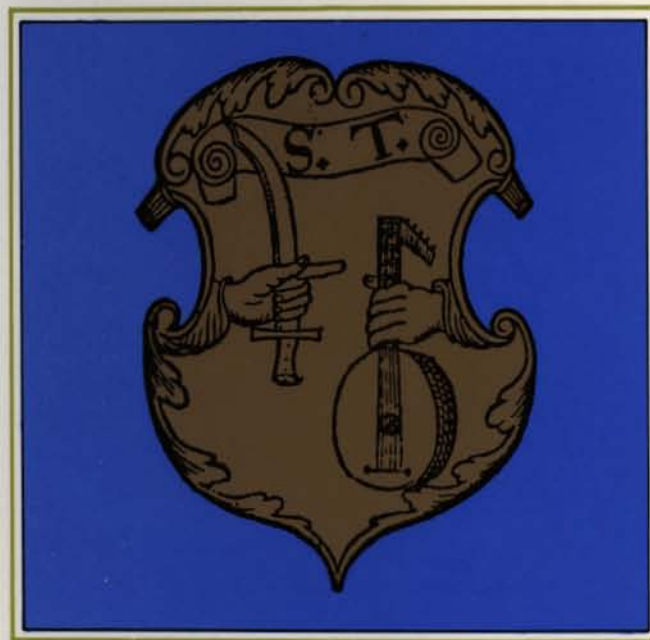
Ára: 310,— Ft

ISBN 963 05 4579 9 (összk.)
ISBN 963 05 5319 8 (II. köt.)

MAGYARORSZÁG ZENETÖRTÉNETE II. 1541–1686

MAGYARORSZÁG ZENE- TÖRTÉNETE II.

1541–1686

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

hogy a református gyülekezetekben is otthonos lutheránus énekek egyikét-másikat eltérő dallamon énekelték. Még a legkedveltebb énekek esetében is, mint amilyen a *Jézus életemnek öröme szívemnek* (J. Franck kontrafaktuma világi dalból: *Jesu meine Freude*), melynek legismertebb dallama mégiscsak a Crüger-féle volt.²³³

Nehezebben tapinthatók ki világi énekeink dallamainak forrásai. Hogy ezen a területen is beszélhetünk idegen hatásokról, mutatják nemcsak Balassi nótajelzései, hanem szerelmi közköltésünknek azok a kéziratban fennmaradt darabjai is, amelyek török, szlovák és román táncdallamokra készültek.²³⁴ Már régi hagyományra tekinthetett vissza a *Nyúl énekének*, illetve a *Kánai menyegzőnek* dallama, mikor Kájoni János ferences szerzetes a róla elnevezett kéziratba (Kájoni-kódex) tabulatúrárással bejegyezte.²³⁵ Erről is ki lehet mutatni, hogy kapcsolatban van egy 15. századi német világi dallal. Más esetekben inkább csak sejthetjük a külföldi eredetet, de legalábbis az idegen hatást.²³⁶ A legjellegzetesebb táncritmusok egyike, amely népénekeskönyveink dallamaiban is felbukkan, a gagliarda-ritmus. Gyakran párosul barokkos szekvenciákkal, s azok az énekek, amelyek stílusban ide tartoznak, részben vagy egész terjedelmükben megtalálhatók táncdallam formájában is korabeli kézíratainkban, különösen a Victoris tabulatúrák könyvében.²³⁷ Minthogy a népszerű gagliarda-dallamok — Itáliából kiindulva — elárasztották egész Európát, s bekerültek a bécsi dalgyűjtemények anyagába is, nem csodálkozhatunk azon, hogy hozzánk is eljutottak.

A NÉPDAL FEJLŐDÉSE A 16—17. SZÁZADBAN

Zenei írott forrásaink közismerten rendkívül hiányosak és ritkák. A népzenei adatok még ezekből is teljesen hiányoznak. A népzene szájhagyományban él, az írást nemigen pazarolták rá. Csak a 18. század végén került bele egy-egy biztosan megállapítható, ismert népdal a kottás följegyzésekbe. A népdal történetét tehát csak összehasonlító kutatással lehet megismerni. Az összehasonlítás azonban nemcsak két vagy több nép zenéjére vonatkozhat, hanem a műzene különböző korú alkotásai és a népzene közti összefüggésekre is. Ha tehát 16—17. századi zenei emlékanyagunkat a széles értelemben vett népzene anyagával vetjük össze, beleértve az egyházi népéneket is, ha legalább két nemzedéken keresztül csak hagyományosan él a nép ajkán egyházi gyakorlat hatása nélkül, akkor meg tudjuk állapítani, hogy mi került bele egy-egy korban a nép zenei hagyományába, vagyis mit tartott fenn a nép a kor műzenéből; mi keletkezett a népzeneben a kor műzenéjének hatása alatt; esetleg azt is, hogy mit jegyeztek föl abban a korban a néphagyományból — ez a 16—17. századra, sajnos, nem érvényes; végül, hogy mi került bele a *műzenébe* a *néphagyományból*.

Mindehhez forrásul szolgál a történeti anyag teljessége mellett elsősorban az egyházi népének újabban felduzzadt gyűjteménye, továbbá a világi népdal és a hangszeres tánczene egésze.

²³³ Csomasz Tóth K. 1969, 113—122.

²³⁴ RMKT XVII/3. 61, 63, 66—68, 71—74, 80—81, 83—84. sz.

²³⁵ RMDT II. 169. sz.; vö. uo. 559.

²³⁶ RMDT II. 99, 183. sz.

²³⁷ RMDT II. 164, 200, 242, 243, 250, 252, 264. sz.

Az ilyen összehasonlító kutatás alapjait Kodály rakta le néhány példamutató párhuzamával, amelyben a 16—17. századi dallamok továbbélését mutatta ki a néphagyományban. Akkor még történeti énekkincsünk csak szétszórva volt található régi kiadványok és kéziratok könyvtári példányaiban, másrészt egyházi népénekeink gyűjtése is csak egyes gyűjtők magánanyagában volt található, sőt még a világi népdal is alig közreadva, Bartók és Kodály „rendjében” volt áttekinthető. Ilyen összehasonlítás csak különleges emlékezet és a saját gyűjtés ismerete alapján volt lehetséges. (Kodály összevetéseire az alábbiakban utalunk, szükség esetén pedig közöljük is.)

Kodályhoz hasonló áttekintéssel a történeti anyag fölött csak Szabolcsi Bence rendelkezett hasonlóképp különleges zenei memóriájával. Ő viszont a világi népzene ismerete kevésbé, túlnyomórészt csak a publikált anyagból. Így ismereteinket nagyobb számú egyezés felismerésével ő sem gyarapíthatta. De neki köszönhetjük a történeti énekkincs közzétételének megindulását. Tinódi dallamait és a Hoffgreff-énekeskönyv anyagát először ő tette hozzáférhetővé 1929-ben,²³⁸ valamint a 18. századi melodiáriumokból is ő adott leírást és elemzést.²³⁹ Később a 16. századi táncdallamokat, az ún. „ungarescá”-kat és rokonait, valamint 17. századi táncdallamainkat adta közre.²⁴⁰

Az összefüggések kidolgozásának azonban még ezután is több előfeltétele hiányzott. Legfontosabb a történeti énekanyag egészének hozzáférhetővé tétele zeneileg rendezett összkiadásokkal. Első lépésként Bartha Dénes adta közre a 18. századi diák-melodiáriumok dallamait,²⁴¹ később Pálóczi Horváth gyűjteményét,²⁴² majd Csomasz Tóth Kálmán a 16. század teljes ismert vagy kikövetkeztethető dallamanyagát,²⁴³ ezt követte Papp Géza a 17. század dallamaival,²⁴⁴ legutóbb Domokos Pál Péter a nagyobbbrészt maga által feltárt 18. századi táncokkal, köztük egy-két korai, 17. század végi darabbal.²⁴⁵ Ezekkel az összkiadásokkal könnyen hozzáférhetővé és áttekinthetővé vált az addig ismeretlen történeti anyag, s megkezdődhetett összehasonlítása a népzene anyagával.

Ezekben a kiadványokban a népzenevel való összehasonlítás ugyanis még mindig csak a kiadott anyagra szorítkozhatott, ennek következtében csak ritkán, s akkor is csak stílusban többé-kevésbé rokon dallamokra utalhattak. Sokszor az összevetés még ennyire sem volt közeli és meggyőző.

Megindult azonban a korábbi, szórványos népénekföljegyzések helyébe a céltudatos és alapos gyűjtés is. Volly korai kezdeménye után²⁴⁶ először Lajtha László Sopron megyei virrasztóének-gyűjteménye látott napvilágot.²⁴⁷ Kiss Lajosnak szlavóniai és bukovinai gyűjtése, amelyet nagy lendülettel kiterjesztett az egész nyelvterületre, már tanulmányokban is kezdett hozzáférhetővé válni.²⁴⁸ Mindketten egybevetették

²³⁸ Szabolcsi B. 1959g, 1959d.

²³⁹ Szabolcsi B. 1961b.

²⁴⁰ Szabolcsi B. 1959c, 1959b.

²⁴¹ Bartha D. 1935.

²⁴² ÖE 1953.

²⁴³ RMDT I.

²⁴⁴ RMDT II.

²⁴⁵ Domokos P. P. 1978.

²⁴⁶ Volly I. 1938.

²⁴⁷ Lajtha L. 1956.

²⁴⁸ Kiss L. 1958, 1961, 1965 és 1966.

anyagukat az akkor már rendelkezésre álló történeti összkiadásokkal is, kiadatlan forrásokkal is, sőt az utalásokat követve további belföldi és külföldi dallamokra is kiterjesztették a kutatást. Sőt Kiss Lajosnak szlavóniai anyaga teljesen feldolgozva, történeti-összehasonlító apparátussal kiadásra készen került lektorálásra már 1969-ben.²⁴⁹

Azonban mindkét gyűjtemény csak egy-egy szűkebb terület anyagát dolgozta föl, így a teljes nyelvterületre kiterjedő alapos feldolgozás még mindig váratott magára. Ezt csakis a teljes történeti anyag, a teljes egyházinépek-gyűjtés és a teljes magyar világi népzene rendszerezett összevetése alapján lehetett elvégezni. Minthogy kottás följegyzéseink túlnyomórészt egyházi jellegűek, ebből az anyagból legtöbbet az egyházi népek hagyománya őrizhetett. Feltétele volt, hogy a történeti kiadványok dallamait és a teljes népekgyűjtést összeolvassák egy közös zenei rendszerbe, amit csak intézeti csoportmunkával lehetett megvalósítani. Ez 1966 óta folyt az egykori Népzene-kutató Csoportban, majd utódában, a Zenetudományi Intézetben. Ugyanott a zeneileg rendszerezett és könnyen áttekinthető teljes népdalanyag is rendelkezésre állt. Így vált lehetővé az az áttekintés, amelyet Szendrei Janka, Dobszay László és Rajeczky Benjamin bocsátott közre,²⁵⁰ hogy összefoglalja, mi maradt fenn a néphagyományban a 16–17. század kottás följegyzéseiből.

Ez a kormeghatározás azonban nem ad egységes stíluskorszakot. A 16. században még igen sok középkori dallam élt tovább, s nagyobb részüknek csak ebből a századból ismerjük első följegyzését. Ezek azonban zenetörténetünk első kötetébe tartoznak. Ha egy dallamról kétségtelenül vagy nagy valószínűséggel megállapítható, hogy már a középkorban is ismerték, kihagytam a jelen feldolgozásból. Ezek a következők: RMDT I. 49, 150, 168, 181, 208, 215 sz. (6 darab a 16. századból); RMDT II. 1, 6, 42, 74, 103, 130, 149, 256, 295 sz. (9 a 17. századból). Ezt a 15 dallamot tehát le kell venni a két század anyagából. (Biztosra veszem, hogy még többről is ki fogja mutatni ezt a kutatás a tárgyalt dallamok közül.) A középkori anyag és a reneszánsz, majd protestáns eredetű és kora barokk zene továbbél a 17. század első feléig, sőt tovább is. De a 17. század második felében már föltűnnek azok a barokk dallamok, amelyek majd nagy tömegben a 18. században fogják elárasztani a néphagyományt: a dúr hexakord dallamok, az átalakult szapphikusok, köztük néhány hangszeres „ungaresca”. Ezeknek együttes feldolgozása szükséges már itt feltűnő darabjaikkal kapcsolatban, így az egész problematikát tárgyalnunk kell. A proporció gyakorlata ugyan már a 15. század végén jellemző Európára, nálunk azonban csak a 16–17. századi táncdaraboknál jelzik a kottában. Nem hiszek ugyan abban, hogy a magyarság a középkor és a 16. század folyamán mindent megkésve vett volna át, mégis a késői (főleg 17. századi) följegyzéseket véve tekintetbe, ezt a ritmusformát és a hozzátartozó dallamokat is itt kell tárgyalnunk.

A 16. századnak (a középkoriak levonása után fennmaradó) 234 dallamából 60-nak ismerjük megfelelőjét a néphagyományban. További 3 csak a nép ajkán élt, egykorú följegyzése csak szövegének ismeretes. Egyházi népekben maradt fenn 36 darab: RMDT I. 18, 23, 45, 46, 59, 63, 64, 66, 68, 74, 75, 77, 80, 85, 93, 95, 98, 105, 110, 122, 129, 136, 138, 142, 144? 146, 186, 191? 196? 208, 210, 212, 220, 229, 232. Világi

²⁴⁹ Kiss L. 1970.

²⁵⁰ SzDR 1979.

népdalban vagy abban is 13; 6 darab valószínűség szerint a fordított útról tanúskodik: a népzene hatolt föl a műzenébe, így került följegyzésre. Ezeket az utóbbiakat egyenként fogjuk tárgyalni.

A 17. századi kiadvány 360 dallamából 60-at tartott fenn az egyházi népek: RMDT II. 5, 16, 24, 33, 34, 41, 42, 62a/III. 66, 75, 82, 84, 89, 94, 95, 97? 98, 101, 103, 121, 122, 127, 130, 136, 149, 152, 153, 164, 170, 172, 174, 186, 189? 196, 200, 201, 226, 229, 254, 273, 278, 281, 287, 296, 302, 305, 308, 310, 312, 319, 325, 326, 331, 332, 341, 343, 349, 355, 358. sz. További 13-at világi népdal vagy az is tartott fenn. Egyet, az *Ifjúság mint sólyommadárt* csak a nép énekéből ismerjük, egykorú följegyzés csak a szövegét őrzi. 4 darabot népi stílus átvételének kell tekintenünk. A 9 középkori dallam leszámításával 585 16–17. századi dallamból tehát 137-et ismerhetünk föl a néphagyományban. (23,5%. Nem számítottam bele azokat a darabokat, amelyeknek összekapcsolását az élő hagyománnyal nem tudom elfogadni az SzDR-ben. Ezekről a fejezet végén adok rövid áttekintést.)

Lássunk néhányat ezek közül a népekben továbbélő 16–17. századi dallamokból (20. példa).²⁵¹ A 16. század nagyszerű dallama, amelyre Balassi Bálint is énekeltette *Bocsásd meg Úristen* kezdetű bűnbánó énekét, az egész nyelvterületen egyenletesen van elterjedve.

Következő példánk egy, csak Erdélyben fennmaradt típust mutat be (21. példa).²⁵² A népi variálás csak a harmadik sor első-második részsorában okozott nagyobb változást záróhangban, mozgásban. Ez egyúttal az RMDT II. 329. sz. és részben az RMDT II. 216. sz.-mal is rokonságot jelent, amit az SzDR meg is említ, de nem közöl. Így közvetve azok fennmaradását is képviseli. (Azonban az RMDT I. 225. sz.-mal „közös gyökerét” nem tudom fölismerni, lásd SzDR II. 43. sz.)

A 22. példában²⁵³ közölt egyezés azt mutatja, hogy kivételesen a nép őrizte meg inkább az eredeti jambus-ritmust, amely a korai följegyzésben helyenként elmosódik.

23–24. példánk²⁵⁴ a 17–18. századi dúr hexakord típusból ad izelítőt. Ilyen átvételek nyomán keletkezett számos új, hasonló jellegű darab a néphagyományban, különösen a betlehemes dallamok között.²⁵⁵

25. példánk²⁵⁶ egy igen népszerű, 16. században följegyzett dallamnak mutatja be ma élő változatát. A dallam rokona — elágazása? — a középkori *Angyaloknak nagyságos asszonya* éneknek. Számos változatban jegyezték föl a mai hagyományból. Harmadik sorának mélybe hanyatló vége emlékeztet a középkori dallam ehelyt még mélyebbre süllyedő sorvégére.

²⁵¹ a) Hoffgreff 1546, 4a—b = RMDT I. 18ab. sz.; b) Mélykút (Bács-Bodrog), gy. Kiss L. 1963. (= SzDR ab).

²⁵² a) CC 1651, 244. = RMDT I. 196. sz. b) Andrásfalva (Bukovina), gy. Kodály 1914; c) Lövete (Udvarhely), gy. Forrai M. 1963. (= SzDR ab, f).

²⁵³ a) D 1778, 304. sz. = RMDT I. 299/III. sz.; b) Beret (Abaúj), gy. Domokos M., Szendrei J. 1968. (= SzDR ab).

²⁵⁴ 23. példa: a) CC 1651, 25 = RMDT II. 212. sz. A variánsok CC 1674. és D—Sz 1774. szerint; b) Váraszó (Heves), gy. Dobszay L. 1967. (= SzDR II. 212d sz.); 24. példa: a) D—Sz 1774, 12 = RMDT II. 325a sz.; b) Józseffalva (Bukovina) — Bátaszék (Tolna), gy. Kiss L. 1963. (= SzDR ab).

²⁵⁵ Ld. Vargyas 1950a. A továbbiakban bővebben szólunk erről.

²⁵⁶ a) CC 1651, 107. = RMDT II. 103. sz.; b) Csikrákos (Csík), gy. Sárosi B.—Dobszay L. 1967. (= SzDR ab).

a *Poco rubato* $\text{♩} = \text{cca}66$ Regen O törény-ben va-la le-rufá-lemben
b Halál a-dóssá-gát én immár le-ti-zettem

a Egy ha-tal-mas ki-rály ő nagy ke-vély-sé-gé-ben,
b mert bú-nők sold-já-ért é-le-te-met le-tet-tem

a hogy ki az fi-dó-kat mind ő-te-ti va-la ő nagy ke-mensé-gé-ben,
b én szomorú sor-som, lát-já-tok ko-por-sóm a-mel-ben be-te-tet-tem.

Alábbi, 26. példánk²⁵⁷ b) alatt a 16. századi formához közelálló változatot mutat be, c) alatt a legmesszebbre változtatott népi formát. SzDR II. 122. sz. többi példáján látjuk az átmenetet, amint az első sor eleje mind magasabbra ível. Ez a tendencia más népi átalakításokban is megfigyelhető. (Például a *Veni sancte spiritus* — *Bujdosik az árva madár* családjában.)²⁵⁸

27. példánk²⁵⁹ b) sora kivételesen gazdagon díszítő asszonytól származik. Többi változata díszítetlen, vagy nagyon szerényen díszített. Az egész nyelvterületről ismerjük. A dallam komplikált formája népdalaink közül erősen kiűt. Fenntartása pontos formában a variálódás hiányára vall.

A 28. példában²⁶⁰ bemutatott dallamokat halottas szöveggel éneklik az egész magyar nyelvterületen.

Lajtha gyűjtése és egybevetése nyomán ismét kiderült, hogy a nép egykori világi dallamot tartott fenn a virrasztóban, tehát egyházi műfajban. Igaz ugyan, hogy a históriás énekek bibliai tárgyat dolgoznak fel, s ennyiben egyházi jellegűek, de témájuk

²⁵⁷ a) D—Sz 1774, 87 = RMDT II. 122/II. sz.; b) Andrásfalva (Bukovina), gy. Kodály 1914; c) Lacháza (Verőce), gy. Kiss L. 1969. (= SzDR ab, i).

²⁵⁸ Vö. Vargyas 1981, 247/abc, f. sz., Pt 186. sz. stb.

²⁵⁹ a) CC 1675, 290 = RMDT II. 229. sz. variánssal Szegedi F.-ből; b) Körösfő (Kolozs), gy. Kiss L. 1963. (= SzDR a, d).

²⁶⁰ a) NH 1769, 94 = RMDT II. 302. sz.; b) Kórógy (Szerém), gy. Kiss L. 1958. (= SzDR ab).

a Oh mely fe-le-lem ret-te-géssel is lesz a' nagy í-ti-let.
b Oh mely fe-le-lem és rēt-tē-gés-sel lész a nagy í-té-let
c *Parlando* Ne hagyj el-es-nem, fel-sé-ges Is-ten, ke-se-rű-sé-gemben,

a Mi-kor az Is-ten min-den ál-la-tot; tűz ál-tal megé-get;
b Mi-kor az Is-ten minden ál-la-tot tűz ál-tal megé-get
c te szent ne-ve-dért légy segít-ség-gel ne es-sem kétség-be

a Es ez Vi-lág-nak, fok bú-ne-i-ről; ke-mény ízámot vé-tet.
b És e vi-lág-nak sok bú-ne-i-ért kemény szá-mot vé-tet.
c mert minden-fé-lől lá-tod Úr-is-ten va-gyok ki-sér-tés-ben.

a Krisz-tus! ki vagy Nap és Vi-lág, Min-ket se-tét-ség-
b Krisz-tus ki vagy nap és vi-lág Min-ket ső-tét-ség-

a ben ne hagyj: I-gaz vi-lá-gos-ság te vagy:
b ben ne hagyj. I-gaz vi-lá-gos-ság te vagy:

a Kár-ho-zat-ra mennünk ne hagyj: Kár-ho-zat-ra mennünk ne hagyj.
b Kár-ho-zat-ra mennünk ne hagyj.

a En Virgo parit Fi-li-um. Ju-bi-le-mus, Rosa gignit li-li-um. Ex-xul-te-mus.
b Krisztus Jézus szü-le-tett, örvendezzünk Neki hála-éneket zenge-dez-zünk

a Natus fine Pa-tre, Fi-li-um cum Ma-tre Col-lau-de-mus.
b Dávidnak vé-ré-ből tiszta szűz mé-hé-ből Született Krisztus nekünk.

1 2 3 4

a A Szűz egy Fia-t izült Kin Mennyben ö-röm gyűlt Pá-
b A szűz egy fi-at szült, Kin mennyben ö-röm gyűlt. Pász-to-rok

a rü-lye-tek Ba-ba-dí-tó földre Bál-lot ör-vend-ge-tek.
b örülje-tek szaba-di-tó földre szál-lott ör vendie-tek.

a Fel-vi-te-tett magas Menyortzágban, Angya-li ízép örvende-tes házban
b *Parlando* A fényes nap imár(!) elnyugodott, a föld színe sötétben mara-dott.

a Ez nap a Szűz nag'MenyAffzonságban, Az Istennek drága Haj-lé-kában.
b nappali fény éj-jel-re vál-tozott, fáradtak-nak nyugo-dal-mat hozott.

inkább történeti, s a históriás ének gyakorlata is világi környezetben folyt (29. példa).²⁶¹

A kizárólag egyházi népénekekben fenntartott dallamok néhány kiragadott példája után lássunk néhány olyan esetet is, ahol a 16–17. század zenéje a világi népdalban maradt fenn, vagy világi használatban is (30. példa).²⁶²

Tinódi és a Hoffgreff-énekeskönyv néhány daláról már Csomasz Tóth megállapította, hogy közel állnak egymáshoz: RMDT II. 16, 32, 26, 42. sz. Az SzDR még további

²⁶¹ a) Hoffgreff 1554–1555, f4 = RMDT I. 12. sz.; b) Lajtha L. 1956, 110. sz. Peresztég (Sopron); c) uo. Csorna (Sopron).

²⁶² a) Tinódi: János királynak testamentomáról. Heltai G. 1574. = RMDT I. 42. j.; b) Lajtha L. 1956, 151. sz. Pinnye (Sopron) 4 asszony; c) Tinódi: Szegedi veszedelem = RMDT I. 48; d) IH 1693. II. 130.; e) AP 1348b Józseffalva (Bukovina), gy. Kiss L. 1955; f) A makói árvíz nótája (Várnai P. 1953); g) MNT III/A: 256. sz. Tápé (Csongrád); h) Klézse (Moldva), gy. Kallós 1956.

a O bu lá - tot fok kén val - lott gyar - ló tes - tem!

b Oh bú lá - tot nagy kín - val - lott gyar - ló tes - tem,

c *Giusto*
Kéj - jel é - lő dús - gaz - dag - nak ve - sze - del - mét,

a Mely nagy kín - ban si - ra - lom - ban er - ted es - tem;

b Mely nagy kín - ban sí - ra - lom - ban ér - ted es - tem

c Szent - i - rás - ból hal - lot - tá - tok te - me - té - sét,

a Ej - jel nappal jaj - ga - tás - sal magam csak vesz - tem si - lyesztem.

b Éj - jel nap - pal Jaj - ga - tással Magam csak veszttem, síl - jesztem.

c A po - kol - ban sok kí - nokban hall - já - tok most ke - ser - gé - sét.

kettőt vesz hozzájuk, és nagyszámú népi darabbal állítja párhuzamba. Magunk azonban más kapcsolatokat lényegesebbnek tartunk. Kétségtelen, hogy a históriás énekek közt, különösen Tinódinál sok van, ami egy előző szerzeménynek itt-ott megváltoztatott, lényegében azonos formája. Az így egymáshoz különböző helyeken hasonló dallammenetű és kadenciájú dalokból a népi hagyományban is ehhez mérten többé-kevésbé hasonló vagy elütő darabok fejlődtek ki — vagy talán a népi hagyomány sok hasonló darabot tartalmaz, amelynek a históriás ének is lehet, talán még inkább, visszfénye, tudatos elváltoztatása. Mi a 30. példában lényegesebbnek tartottuk a főzárlat — vagyis a második sor záróhangjának — egyezését és a végső záróhang azonosságát, vagyis a hangnemi azonosságot. Ezért mások kerültek egymás mellé a 16—17. századi dallamokból is, a mai hagyományból is, mint az SzDR

a 8 Pál - fi - o - nem Do - mi - ni re - co - la - mus pa - ri - ter

b Krisztus, én é - le - tē - mē - nek tē va - gy? te - mény - sé - ge

a Fle - tu in - cel - lá - bi - li o - mnes un - a - ni - mi - ter.

b sze - gé - ny? bú - nő - s? le - lē - kemnek ö - rō - k? ü - dē - vős - sé - ge l-

a In vo - ci - bus fle - bi - li - bus,

b Lē - szē - k? hát én esēn - n? - des - sēg - ben, ♯

a ge - mi - ti - bus in - e - nar - ri - bi - li - bus,

b Bár a ha - lál ful - lán - k? - já - va - lē rē - tent - sēn.

példacsoportjában. Különösen jó hasznát vettük Paksa Katalin összeállításának,²⁶³ aki Tinódi-dallamokat és *A makói árvíz nótáját* vetette össze néhány mai dallammal. A bemutatott egyeztetésben az első sorok vonala hasonló az a), c), f), g) példákban, kadenciája azonos az a), b), c), d), h)-nak, és külön azonos az f)—g)-nek: dallamvonalban eltérő, ereszkedő a b), d), e), h). A második sorok zárata mindenben

²⁶³ Paksa K. 1978—1979.

a Vé - let - len em - ber - nek u - tol - só ó - rá - ja

b Gyā - szos gyü - le - kö - zet ki tiszt - tes - sé - gé - re

a Meg - vis - gál - ha - ta - tlan sen - ki nem tud - hat - ja

b Gyül - te - tök e hely - re, ki te - me - té - sé - re?

a Is - ten dek - re - to - ma va - la - mi - kor tart - ja

b Tá - lá - nē egy o - ján - nāk āk - ki e vi - lā - gon

a Sem if - ju sem i - dős āl - tal nem hág - hat - ja.

b Úgy űl mint egy mádaor ā mēg - szá - rúdt a - gon?

azonos, dallamvonaluk is többé-kevésbé. Legnagyobb az eltérés a harmadik sorokban. A dallamvonal mozgása, helyzete nagyjából hasonló a *b*) kivételével mindben; a zárlat azonos a *a*) és *b*)-ben; a 4. fok, továbbá *c-d-e-f-g*)-ben: a 3. fok, egyedül a *c*)-ben 2. fok és a *h*)-ban 1. fok. A negyedik sorok általában valami jellegtelen mozgással töltik ki a lefutást az alaphangra, többnyire a 6—1. fok közti mozgással, *f*) és *g*) csak 4—1. közti szűk térben mozog, míg a *b*) eleje a 7. fokról indul. A dallamok mind négysoros, recitáló tizenkettesek.

Bár ezek is távoli rokonságot tartanak a népi siratóstílusból származó dallamréteg - gel, de mozgásuk, zárataik mégsem mutatják a tipikus stílusjegyeket. Az ilyen zárlatokkal tagolt siratótípusú dallamok ugyanis általában magasról ereszkednek le az első zárlatra, az 5. vagy 4. fokra. Ezért nem soroljuk a fordított kapcsolatok közé, amikor is valami a néptől kerül a műzenei gyakorlatba.

a Sok ki - rá - lyok - nac ha - la - loc v - tan

b Kö - rül - vet - tek ha - lál - nak sé - rel - mi

c Ke - resz - té - nyek meg - em - lé - kez - ze - tek,

a Ackab ki - raly lőn ki - raly az v - tan

b Nya - va - lyák - nak sok - fē - le ne - me - i

c Por - ból vagy - tok, por - rá is - mét lesz - tek.

a ki az Is - ten - nec nem ja - ra ű - tan,

b Mi - rigy mi - att sok - nak kell meg - hal - ni;

c Ez mon - da - tik nék - tek, ke - resz - té - nyek,

a de Baal Is - ten - nec szol - ga - la nyil - van.

b Sok példák - ból ezt na - ponkint lát - ni.

c A ha - lál - hoz te - hát ké - szül - je - tek.

a →
Sok csu-dák vol-ta-nak jó Magyar-or-szág-ba, Kik-ről em-lé-kő-zet

b →
Vé - let³-len ember-nek u - tol-só ó - rá-ja; Meg-vizs-gál-ha tat-lan

c →
Szer-te - len ve-sző - delm lám gyakran ér - kö - zik, Is - ten - nek os - to - ra

d →
Oh szomo-rú-ság-nak nap-ja si-ra-lom-nak! És fe-ke-te gyász-nak,

e →
Gyászba bo-rult az ég, az ü-dő vál-to-zik, Csak a bú so-ka-sul,

f →
Szent Lő-rinc tá-jé-kün ki ezt el-sőbb lát-ta, É - le té - re ki - ki

g →
Szünjék meg mos-tan a he-ge-dűk zengé-se, És a sar-kan-tyúk - nak

h →
If - jú Mátyás ki - rály ullyan álmot lá - tott: I - veg ab-lak a - latt

Következő példánk régóta ismert kapcsolatot mutat be: Tinódi *Egervár históriája* dallamát (31. példa).²⁶⁴ A dallamegyezés fölfedezője és első közlője Seprődi, ezért az ő dallamát választottuk. Azóta még összesen nyolc felvétele gyűlt össze ennek a dallamnak a népzenei gyűjteményekben.²⁶⁵ (Ebből legtöbbet Kallósnak •

²⁶⁴ a) Tinódi S. 1554, 2b = RMDT I. 52. sz.; b) Seprődi J. 1901, 362. Kibéd (Marosszék).

²⁶⁵ Eddig közölték: 1. a 31. példában közölt Seprődi-gyűjtést; 2. Kodályét Székelydobóról (Udvarhely) = SzND 138. sz.; 3. Vargyas L. 1981. 0265. sz. Gyimesközélpokról, Kallós—Martin—Andrásfalvy 1962; és 4. SzDR I. 52b sz. Gyimesközélpok, gy. Kallós 1965.

a →
szé-les ez vi-lág-ba Néhány esz-ten-dő ul-ta i-lyen bolgás-ba

b →
sen - ki azt nem tud-ja. Is - ten ha-tá - roz - ta va - la-mi-kor tart - ja;

c →
fe - jün - kön je - lö - nik. A ke-győtlen po - gány raj-tunk dü-hős-kő - dik,

d →
szív-bé - li há - nat - nak! Ki sokan jaj-gat - nak, ke - ser - ve - sen sir - nak,

e →
s az ö - röm tá - vo - zik. Vesz-tet így ír ne - kem az é - let min-den - be,

f →
csak a ha-lált vár - ta Berom - lott há - za - it jajszó-val si - rat - ta,

g →
né - mul - jon pengé - se! Mert bu-csu - zú-som - nak most leszen kezdé - te,

h →
nagy hosszú al - ma - fa, Nagy hosszú al-má-nak ti - zenkét szép á - ga,

köszönhetünk. Egészen kivételes eset, hogy az egykori históriás énekből, s éppen a kétségtelenül újszerű, egyéni szerzemények közül valami ennyire szívós hagyománnyal fennmaradjon, s éppen a világi népdalban.)

32. példánk²⁶⁶ a jellegzetes barokk dúr hexakord melodikát képviseli, ami többnyire kiegészül az 5—8. ugrással. A sokszor hallott húsvéti ének világi elterjedését a hasonló betlehemes és dudatáncdalok is elősegítették.

²⁶⁶ a) CC 1651, 74 = RMDT I. /94. sz.; b) Béd (Nyitra), gy. Szendrei J. 1971; c) Felsőiregh (Tolna) Bartók 0907; d) Lengyelfalva (Udvarhely), gy. Vikár B., lej. Bartók (= SzDR a,d,e,g).

a Nem vol-tak ma - gya - rok ha - son - ló kén - zás - ba.

b Sem if - jú sem i - dős ál - tal nem hág - hat - ja.

c Mert a mi é - le - tünk lám so-ha nem job-bo - dik.

d Ha - lá - lán bán-kód-nak illy Nem-ze - tes Úr - nak.

e Csak fáj-dal-mat ér - zek ha - lá - lig szí - vem - be.

f Sok ud-va-ron a víz nem kö - nyö - rült va - la.

g Le-gyünk csendesség - ben, míg lé - szen vég-zé - se!

h Háromszáz le - ve - le hat-van-hat vi - rá - ga

Következő példánk a rendkívül elterjedt Hajnali-éneket mutatja be egy kiragadott egyházi példával és egy szintén kiragadott éjjeliördallammal (33. példa).²⁶⁷

Még az előzőnél is elterjedtebb a pünkösdióként továbbélő *Feltámadt Krisztus e napon* dallama. Az MNT II. kötetében 152—203. sz. alatt 72 változata van, további

²⁶⁷ a) CC 1651, 7. = RMDT I. 118/I.; b) Istensegits (Bukovina), gy. Domokos P. P. 1955. = Vargyas L. 1981, 0313. sz.; c) Ekel (Komárom), gy. Szomjas 1962. = Szomjas-Schiffert Gy. 1972, 23. (= SzDR a,b,m).

a Ti Ma - gya - roc már Is - tend i - mad - gya - toc

b É - des-a - nyám so - kat in - tett a jó - ra,

a Es ő - ne - ki nagy ha - la - kat ad - gya - toc

b Hogy ne men - jek szom - bat es - te fá - lu - ba

a Je - lős-ben Ti - ban in - net kic - la - koß-toc

b Mert bé - tő - rik az én gyen - ge fe - je - met,

a Eg - ri vi - te - zek - nec soc iot mon - gya - toc.

b Ski mos-sa ki az én vé - res in - ge - met.

kötetlen följegyzésekből az SzDR még 10-et ad közre.²⁶⁸ A 34. példában²⁶⁹ két 16—17. századi följegyzést és két legközelebbi népi változatát mutatjuk be.

A következő összeállítás egy 16. században — valószínűleg cseh földről — elterjedt dallam útját mutatja be az új hangú, de esetleg mégis régi balladához (35. példa).²⁷⁰

Itt kell megemlékeznünk a Rákóczi-nóta népes családjának egykori és népi változatairól. A híres dallamcsalád több jellegzetes régi és néphagyományból

²⁶⁸ Megjegyzendő, hogy a h) és j)-t közölte már az MNT II., de ez az SzDR-ben nincs jelezve.

²⁶⁹ a) CC 1651, 80. = RMDT I. 121/I. sz.; b) Gyömöre (Győr), gy. Szendrei J. 1967; c) D 1774 196. sz. variánsokkal az 54. sz.-ból = RMDT I. 121/II. sz.; d) Harasztli (Verőce), gy. Kiss L. 1969. (= SzDR b,d,i,k).

²⁷⁰ a) Náray Gy. 1965, 107. = RMDT II. 45b sz.; b) Menyhe (Nyitra), gy. Szendrei J., Dobszay L., Rajeczky 1970; c) Tard (Borsod), gy. Lajos Á. = MNT I. 838. sz.; d) Kásonújfalu (Csík), gy. Kodály 1912. (= SzDR a,d,e,f).

a
Christus fel - tá - ma - da i - gal - szá - gunk - ra,
b
Föl - nyi - lott a sír homá - lya, al - le - lu - ja,
c
Parlando $\text{♩} = 280$
Há - rom ó - ra már, Maj megvér - rad már,
d
Ki - haj - tottam lu - da - i - mat³ szép zöld³ pá - zsit³ra

a
U - tat fzer - ze Menyor - ízá - ra örök boldog - sag - ra.
b
Győzött az ls - ten bá - rá - nya, al - le - lu - ja
c
É - dös ked - ves bo - dor pi - nám ki bo - dor - gat már?
d
O - da - jött a bi - ró gaz - da ke - zé - ben haj - tá.

származó darabját egymás mellé állította Kodály nem kevésbé híres összevetésében²⁷¹ a *Műzene nyomai* című fejezetben. Az SzDR több egyházi népénekkel egészítette ki II. 108. alatt, idézve néhány világi példát is. Újabban Domokos Mária²⁷² részletesen tárgyalta, s ez főlegessé teszi, hogy dallamközléssel együtt belemenjünk a részletekbe. Le kell azonban szögezni, hogy nem lehet vitatható a közmagyar hagyomány elsőse az eredetkérdésben egy ilyen szerteágazó hagyományú dallam esetében, amely a 16. század közepétől kezdve mind egyházi énekben s vele sok népénekben él, mind világi táncdallamban és más világi dalokban egyaránt. Nem sokat jelent e tekintetben, hogy az egyik följegyzés a legkorábbiak közül szlovák szövegkezdettel idézi. Ez csak általános magyarországi elterjedésének bizonyítéka. (Különben a Vietoris tabulatúrák könyv bizonytalan kormeghatározása, amely a 17. század „középe tájára” helyezi a kéziratot, nem feltétlenül korábbi, mint a Kájoni-

²⁷¹ Kodály Z. 1952a; VII. fej.

²⁷² Domokos M. 1980.

a
O Fé - nyel - fe - ges szép Haj - nal. Ki né - künk mennyből a - dat - tál
b
Rubato $\text{♩} = 112$
Ó fé - nyel - sé - ges szép haj - nal Kit így kö - szön - tőt az an - gyal
c
Parlando mod. $\text{♩} = 84$
Ti - zet ütött már az ó - ra Vigyázz em - bér e - zén szó - ra

a
Üdvözlég tel - lyes ma - lafz - tal.
b
Üdvözlég tel - jes ma - laszt - tal.
c
Ti - zet ü - tőt már az ó - ra.

kéziraté, amelyet 1634–1671 között írtak össze.) Az „olach tánc” jelzés pedig csak egy táncnévre vonatkozik, amilyen például a mai hagyományban a „féloláhos”, amely elterjedt magyar tánc neve. Lényegesebbek a lengyel táncdallam-párhuzamok, amelyek a lengyel táncok korabeli nagy divatjának ismeretében könnyen tehetők esetleg a kialakuló magyar hagyomány élére. Mindenesetre ez a dallamcsoport az egyik legjelentősebb összefüggést képviseli a 16–17. század műzenéje és a mai magyar néphagyomány között. Jegyezzük meg, hogy ugyanakkor ilyen kiterjedt népzenei elterjedéséről nem tudunk a szlovák és román hagyományban. Az eddig nyilvántartott, szórványos és egyáltalán nem meggyőző szomszédnépi változatok²⁷³ nem támasztják alá sem a szlovák, sem a román eredetet; inkább mutatnak a szokott, magyaroktól szétsugárzó elterjedésre.

A Vietoris tabulatúrák könyv *Égő lángban forog szívem* kezdetű énekét Kodály a Marosszéki táncok főtémájával vetette egybe, mellé Domokos P. P. gyűjtéséből tett énekelt népdalváltozatot. Az SzDR II. 139d sz. alatt közöl mellé egyházinépek-változatot, amely kb. 20 gyűjtött darabot képvisel.

A Vietoris tabulatúrák könyv egy másik dala: *Ritka kertben talál sz télben* szintén továbbél az egyházi népéneknek inkább betlehemes és köszöntő-funkciójú, tehát világi használatú dallamaiban.²⁷⁴

²⁷³ Ld. Domokos M. 1980, 30. jegyzetét.

²⁷⁴ SzDR II. 140a–e sz. Az f) változatot már távolinak tartom.

a A - scen - dít Chri - stus ho - di - e. Al - le - lu - ja, Al - le - lu - ja.
cca96 Poco rubato

b Krisztus a mennybe föl - mé - ne Al - le - lu - ja, al - le - lu - ja.

c A Pün - köst - nek je - les nap - ján, Szent Lélek Is - ten kül - de - ték
58-57

d A Krisztus mennybe fel - mé - ne, Né - künk hogy he - lyet sze - rez - ne.

a Su - per Coe - los Rex glo - ri - ae Al - le Al - le - lu - ja.

b E - gek - be szál - ló Is - te - nünk Á - le - á - le - lu - ja.

c E - rő - si - te - ni Szi - ve - ket Az A - posto - lok - nak.

d Áty - já - vál meg - bé - kéltet - ne É - let - re bé - vin - ne.

A Turóci Cantionalének (Tur C XVII. sz.) a 36. példában²⁷⁵ közölt dallamát köszöntők, betlehemes-karácsonyi énekek és végül nyersebb szövegű világi népdalok tartották fenn.

A csillaghordók éneke „Szép jel és csillag, Szép napunk támadt” refrénnel általános az egész magyar nyelvterületen.²⁷⁶ A dallam egy 17. századi németből átvett Mária-énekből keletkezett, s nálunk nagy népszerűségét a háromkirályokhoz kapcsolódó népszokástól kapta. A dallam a csillaghordó gyermekek ajkán egyre jobban közeledett a gyermekjáték, a regösének és a betlehemezés motívikájához, ütempáros felépítéséhez.

Még általánosabb a használata a Nyúl énekéből lett Kánai menyegző dallamának.²⁷⁷ A dallam végső soron szintén német eredetű. A lakodalmi szertartás elmaradhatatlan

²⁷⁵ a) Tur C XVII. szd., 4. = RMDT II. 145.; b) Lövéte (Udvarhely), gy. Forrai M. 1963; c) Nagypaka (Pozsony), gy. Szomjas 1967; d) Zalasárszeg, gy. Andor I. 1954 (= SzDR ab.i.m).

²⁷⁶ MNT II. 47, 50, 52, 54, 55 sz.; SzDR II. 155a—1. sz.; ők mintegy 70 változatra hivatkoznak.

²⁷⁷ MNT III./A. 518—558. sz. és RMDT II. 623., SzDR 169. sz. Ld. még Manga J. 1941. és 1946.

a Oh Is - ten - nek Szent Anya, szépséges Má - ri - a ör - ven - dez - zél

b Örülj, örven - dezz szent Szűz Mennysországi fű - nyes tűz kit mé - hed - ben

c Egyszer egy ki - rály - fi mit gondolt ma - gá - ba? Hm hm hm,

d Egyszer egy ki - rály - fi mit gondolt ma - gá - ba, Hm, hm,

a menyekben, üd - vöz - légy Má - ri - a.

b hordoz - tál E - rősb volt a ha - lál - nál A - le - a - le - lu - ja!

c ha ha ha Mit gon - dolt ma - gá - ba?

d ha - ha - ha (szót. hiányzik)

tartozéka volt, ezért maradt fenn. Kájoni kéziratos följegyzésén kívül kottás följegyzése nem is volt, teljesen a néphagyományból ismerjük.²⁷⁸

Egyetlen népi változatban maradt fenn viszont, s ott is erősen átalakulva a *Tegnap gróf halála* kezdetű ének, amelyet a Vietoris- és a Kájoni-kézirat egyaránt megőrzött. A *Te túl rózsám*²⁷⁹ emellé Kodály nevezetes párhuzama volt.²⁸⁰ Önmagában egyáltalán nem árulja el ez a dallam, hogy nem régi stílusú népdal. Még hatsoros formája sem különíti el, mert több ilyen formájú, igen elterjedt, régi, ötfokú dallamot tartunk számon. Az egymás mellé tett két dallam viszont kétségtelenül hasonlít, s a népi dallam teljes társtalansága is alátámasztja a 17. századi darabból való származást.

²⁷⁸ Az SzDR által f) alatt hozzatett betlehemes dallam nem tartozik hozzá: a később tárgyalandó szapphikus dűr hexakord betlehemes stílus jellemző darabja.

²⁷⁹ SzND 110. sz. = Pt 171. sz.

²⁸⁰ Kodály Z. 1952a, 121. sz. jegyzete nyomán közli Papp G. az RMDT II. 247. sz. jegyzetében, 611. lap 2., s utána az SzDR mindkét 17. századi előzményével.

a *poco parlando*
Kül-deték Szűz Mariahoz az Gáb-ri-el Angyal, Kri-stus testbe jövé - sét hir -

b Ó te ember, Istennek teremtet ál-lat-ja, és ékes sze-mé-lyé-re

c *69*
Ó boldog Beth-lehem, áldá - sok vá-ro - sa, Ott sir a véd-te - len

d *108*
Kovács Jóska a kordét e-lő-ké - szí-tet - te A Zsu-zsi meg a nagy seggét

a - de - ti ui-gassaggal Kit hogy hallá Szentsé-ges Szűz, i - gen meg-é - je - de.

b formált al-kotmá-nya, Té-ged Isten kezdet-ben rendelt boldog-ságra,

c bús ár - vák tá-mo-sza Föl-di-jek ö - rö-me é - gi - ek szent gyönyöre

d be - le - he - lyez - tet - te. Á-tal-vit-te Ti-sza-Du-nán Macska vá-ro - sa - ba

Hasonlóan elszigetelt néhány változat tartotta fenn Tótfalusi Kis Miklós *Síralmas panasza*nak dallamát.²⁸¹ A *Síralmas panasz* kvintváltó, frig hangnemű dallam, a korabeli dallamstílusoktól eltérő, népi ihletésű mű. Ez magyarázza fennmaradását is, bár háromsoros, A⁵A⁵A formájú, a népdalban kétsorossá változott (illetve ha a refrént külön sornak vesszük, akkor négysorossá). Egykori nagy népszerűsége és gúnydalként

²⁸¹ Ld. MNT VII. köt. 21. típusát és jegyzetét és SzDR II. 248. sz.

a És illy mély-sé - ges dol-gon há - bo - rod-ni kez-de,

b Hogy nem viselsz hát gondot üdvösség dol-gá - ra.

c *3*
Ne sirj kis Jé - zus - kám,

d ott ö - lel - ge - tik egymást a kor-dé há - tul - já - ba,

való alkalmazása²⁸² magyarázza fennmaradását; igaz, szövege, szótagszáma és formája megváltozott.

Kiss Lajos szerémségi gyűjtésében bukkant fel a *Szegény fejem Uramhoz óhajt* szövegű frig dallam, amelyet már ő is párhuzamba állított²⁸³ a Pkz 1800 k.-ban fennmaradt dallammal (amelyet azonban szövegével már a 17. századból kimutattak). Újabban más szöveggel is kerültek változatok hozzá (c)) (37. példa).²⁸⁴ A dallam a *Kecskemét is kiállítja nyalka verbunkját* és a Tyukodi-nóta családjába tartozik. (De ez nem terjed ki az *Akkor szép az erdő, Felszántom a császár udvarát* Pt 67 sz. 193 sz. és hasonlókra, amit az SzDR e dallal kapcsolatban említ).²⁸⁵

Utoljára idézzük az RMDT II. 316. sz.-ot, amelynek szintén kiterjedt rokonsága él a hagyományban (38. példa).²⁸⁶

Mindezek az eddigi dallamok (30–38. példában és a közben említettek) több nem tárgyalt társukkal együtt tanúskodnak arról az énekgyakorlatról, amely nem tett túl nagy különbséget egyházi és világi alkalmazás között, s amire a néphagyomány számtalan példát nyújt, de kivételes esetekben a korábbi századok írásos dokumentumai is a műzenében tanúskodnak ugyanerről a gyakorlatról.

Szólni kell még olyan esetekről, amikor a párhuzam 16–17. századi felén hiányzik a dallam, de a régi szöveget dallammal tartotta fenn a nép, s ez a dallam elűt a népdalok hagyományos stílusaitól. Ilyenkor valószínű, hogy a nép az eredeti dallamot tartotta

²⁸² Ld. Papp G. jegyzetét RMDT II. 248. sz.-hoz a 612. lapon.

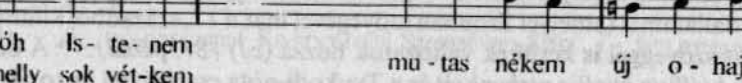
²⁸³ Kiss L. 1966, 203.

²⁸⁴ a) Pkz 1800 k. 627 sz. = RMDT II. 309. sz.; b) Haraszi (Verőce), gy. Kiss L. 1961; c) Tyukod (Szatmár), gy. Martin 1952; d) Kisvinyó (Gömör), gy. Kodály 1912. (= SzDR).

²⁸⁵ Vö. Vargyas 1981, 367. sz.

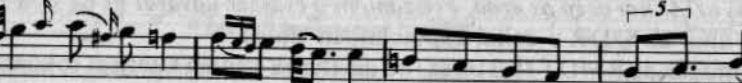
²⁸⁶ a) NH 1769, 133. = RMDT II. 316. sz.; b) Haraszi (Verőce), gy. Kiss L. 1968; c) Tök (Pest), gy. Kodály 1922; d) Mátray G. 1849, 16. sz. 37 népdal bariton hangra (SzDR nyomán); e) Jakabfa (Zala), gy. Vikár B. MF 2273a sz. (= SzDR ab, l, n, e); Ld. még Bartók 215-öt. Bartók meg is jegyzi, hogy „Régi műdalnak látszik”. Kiss Lajos szerémségi gyűjtésének darabjaira már Papp Géza utalt.

a

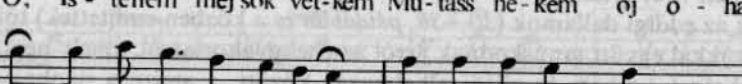
oh Is- te- nem
melly sok vét-kem mu - tas nékem új o - hajt

b

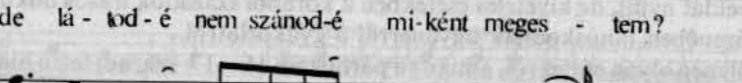
Ó, Is - tenem mej sok vét-kem Mu- tass né- kem oj o - hajt

c

de lá - tod - é nem szánod-é mi-ként meges - tem?

d

Hēr- vá-dok bù - sù - lā-simbàn sēn - ki - se bān - jà.

287 RMDT I. 236. sz.

²⁸⁸ RMDT I. 238, sz.

A 17. századból csak egy dallamot tudunk idesorolni, azt is feltételesen: a Kodály gyűjtötte *Iffúság mint sólyommadárt.* (Az eredeti följegyzésben „csulamadár” szerepelt.) Ennek a 17. századból ismert versnek dallama azonban már nagyon is beleillik a népdalok stílusába, akár a sirató-rokonságra valló kadenciarendjét vesszük tekintetbe, akár nagy hasonlóságát egy mongol dallammal. Az utóbbi esetben elhomályosult ötfokúságot kell feltennünk benne. Ugyanakkor 3. sorának első menete mindkét stílusban idegen, így azt sem lehet kizárni, hogy egy műdallam hasonult egyes részleteiben erősen a népi dallamokhoz. Egyelőre tehát ez a dal kétes eset, várni kell biztos adatokra hovatartozása eldöntésében.

A további dallamok után lássuk az olyan eseteket, amikor nem egyes dallamok élnek tovább, hanem stílusok, amelyekből már önállóan születnek a néphagyományban dallamok, de az egész dallamkör meghatározott műzenei darabok hatása alatt keletkezett.

A 16—17. század középkorias és kora barokk (protestáns) stílusa után megváltozik a zenei anyag a 17. század második felében és különösen a 17/18. század fordulója körül. Már a 17. század második felében feltűnnek olyan dúr hexakord dallamok, amelyek azután a 18. században válnak divattá, és terjednek el nagy mennyiségben. Ezek jelentkeznek a népi betlehemes játékokban, bizonyos párosító dalokban s hangszeres táncdallamokban. Jellemzőjük a dúr hexakordnak kibővülése a felső oktávval, formában a kis egységekre töredezett forma, amelyet részek ismételtetésével is kifejezettebbé tesznek; köztük feltűnik a szapphikus versszaknak sajátos, átalakult formája, amelyet alább részletezni fogunk, s amely jól beleillik ebbe az ismételtető — részekre bontó barokk formavilágba.

Papp Géza kiadványában ilyen dallamok már feltűnnek, ha ritkán is, de annyira mégsem szórványosan, hogy megjelenésüket ne tarthassuk törvényszerűnek. 360 dallamból 18 vehető ide, vagyis 5%.²⁸⁹ Bartha Dénesnél már 15,8%-ra emelkedik az

²⁸⁹ RMDT I. 2, 17ab, 24abc, 40, 57? 58? 59? 61, 69bc, 130, 140, 144, 203, 212, 221, 241, 272, 354. sz. A kurzivok betlehemes jellegűek, a félkövér szám szapphikust jelent, kérdőjellel az itt-ott más hangokkal is kiegészült, alapjában mégis hexakord dallamokat jelöltem.

a
Vigyázz ha-lá - lodra halan-dó em - ber; Lá - tod hogy a' sok bűn
♩ = 172-176

b
Vigyázz hálá - lodra hálándó jem - bér I - Lã - tod hogy a sok bűn
poco rubato ♩ = 100

c
Szépezz jó ba - rá - tokat, szeresd hiven azokat, Az barátság ke-be-le
lassan

d
Oh én szegény [Kis madár]...

e
Parlando
Zöld er dőben, zölderdő ben sétál egy ma dár, sár-ga lá - ba, zöld a szárnya,

a
á - rad mint ten - ger; Tud - jad a - zért; hogy meg kell halnod egy-szer

b
ao - rád mint ten - gér, Tú - gyád a - zért, hogy még kell halnod egyszer,

c
é - gi ö - rőmmel te - le, Ha megcsal is egy vagy ket-tő család - ság - gal,

d

e
ej de szép madár, Hívott en-gem uti - tár - sul, el is megyek már,

a
De nem tudod raj - tad hol e - sik a' szer.

b
De nem tudod raj - tad hol e - sik a szer.

c
Ki - pó - tol - ja a jó Is - ten i - gaz - ság - gal.

d

e
A fa - lu - ban nincs egy szép lány ki meg - tartson már.

ilyen típusú dallamok száma.²⁹⁰ Népi hagyományban kiejtelt megfelelőikből lássunk néhány betlehemes dallamot (39. példa).²⁹¹

Az oktávval kiegészült hexakordra legyen példa a következő áji dallam ugyanabból a betlehemes játékból, mint a fentiek (40–41. példa).²⁹²

Tegyük melléjük néhány jellemző példát a 17. századi anyagból (42–44. példa).²⁹³

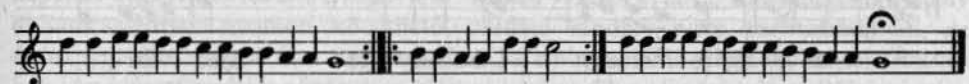
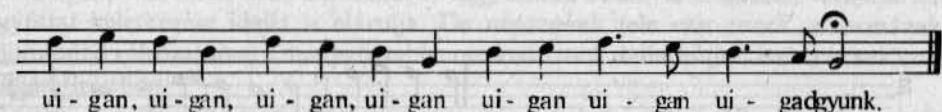
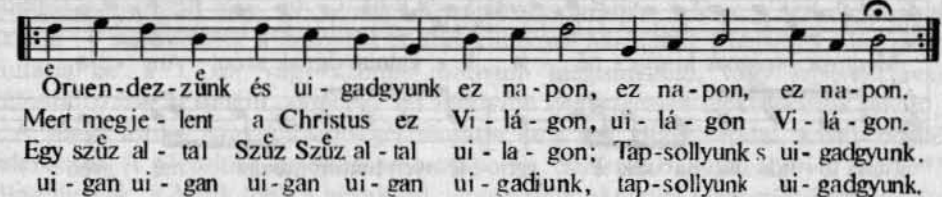
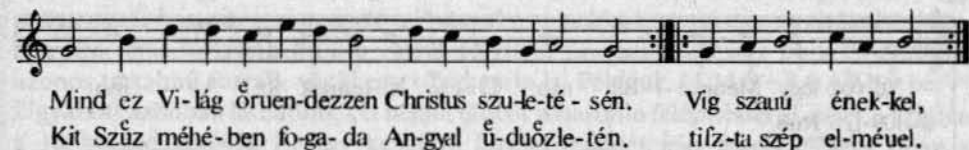
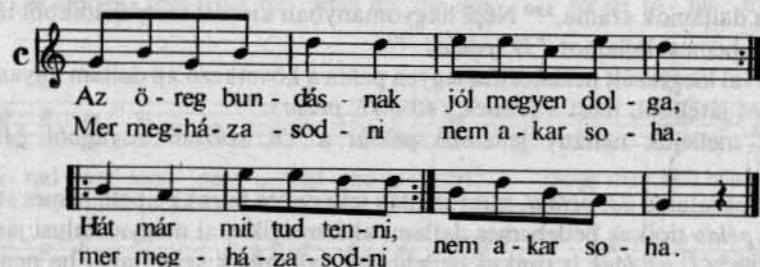
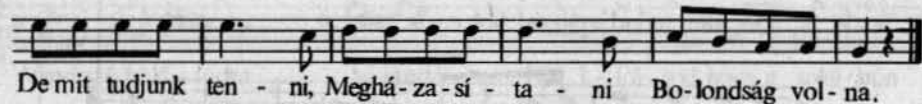
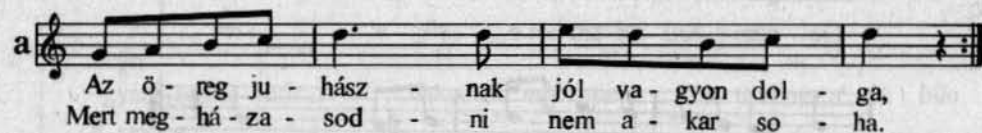
Vegyük hozzájuk a 23. példát, mint szintén jellegzetes barokk „betlehemes stílusú” dalt. A 42. példa tipikus betlehemes dallam, akármelyik mai magyar falusi játékban szerepelhetne. 43. példánk is tipikus betlehemes dallamnak számítana, ha nem a 17. században jegyezték volna föl világi lírai szöveggel. De később közeli változatai már a Vigan zengjetelek citerák ma is énekelt, betlehemes szöveggel tűnnek föl. A 23. példát csak a harmadik sor végének lehajlása (az V. fokra) választaná el a hasonló dallamoktól. Ez nem szükségszerű a dallam általános menete szerint, amint a jelzett variánsok el is hagyják: a Szegedi Ferenc-féle *Cantus Catholici* és Deák–Szent-

²⁹⁰ Bartha D. 1935. — 215-ből 34: 4, 14, 17, 21, 34, 39, 41? 43, 62, 66, 73, 74, 81, 84, 105, 117, 128. sz. — ez már a 17. századból ismert —, 131? 135, 143, 149–150, 156, 161? 162, 170, 171, 175, 179, 181–182, 185? 207, 214. sz.

²⁹¹ a–b) Áj (Abaúj) ugyanabból a betlehemes játékból Vargyas L. 1941; c) Annapuszta (Szabolcs) betlehemes játék, gy. Arató Kálmán (= Vargyas L. 1950a). (a–b–c = Vargyas L. 1981, 44abc sz.)

²⁹² 40. példa: Áj, 1941, Vargyas L. 1941. = MNT II. 489. sz. a 366 sz. V. éneke; 41. példa: Áj, Vargyas L. 1941. = MNT II. 491. a 366. sz. VIII. éneke.

²⁹³ 42. példa: Tur C 37. = RMDT II. 272. sz. = Vargyas L. 1950a, 3c sz.; 43. példa: Vietoris tabulatúrák könyv 56b–57a = RMDT II. 140. sz. (szövegtelen); 44. példa: a) CC 1674, 24 = RMDT II. 24a sz.; b) Dioszén (Moldva–Szárász) (Baranya), gy. Domokos P. P. 1961; c) Jánoshida (Szolnok), gy. Domokos P. P. (= SzDR abc)

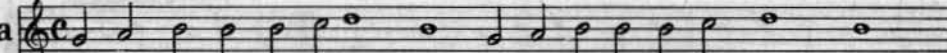
kézirat szerint. Ezek vagy az eredetibb formát őrzik, vagy az átalakulás útját mutatják, amelynek során a dallam tiszta hexakordd és tiszta szapphikussá változott. 44/abc példánk pedig elárulja, mennyire ebben az irányban halad a fejlődés: a Szegedi Ferenc-féle *Cantus Catholici* dallama mint alakul formailag és motívikában a barokk-betlehemes stílus irányában.

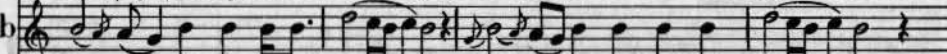
A betlehemes játékokról Benedek András alapos tanulmánya²⁹⁴ kimutatta, hogy a 17–18. századi iskoladramából származik, s annak sok elemét örzi tovább — még színszerű elemeit is. Ugyanott magam is kimutattam ugyanezt 17–18. századi és betlehemes dallamok összehasonlításával. A fenti példák és a korai 18. századiak, melyekre itt nem térünk ki, világosan elárulják ezt a kapcsolatot.

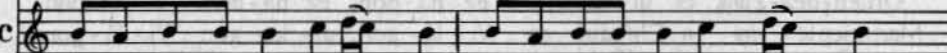
Ez a hexakord-divat késői lecsapódása annak az európai műzenei stílusnak, amely a 16. században annyira uralkodott, hogy Palestrina is irt olyan misét (a 6.-at), amelyben egy szólam állandó hexakord meneteket énekel föl- és lefelé. A hexakord stílus a 15–17. században virágzik, a komponisták ekkor gyakran választanak hexakord témákat műveikbe. Különösen gyakoriak az ilyen témák a zongora- és orgonamuzsikában. Az angoloknál a 17. században kedvelt műfaj volt a „hexakord-fantázia”.²⁹⁵ Nyilván ennek az európai műzenei stílusnak egy vulgárisabb ága jelent meg az iskoladramák szerzőinél.

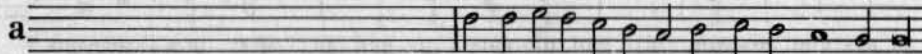
²⁹⁴ Benedek A. 1950.

²⁹⁵ Vö. MGG és Grove címszavát.

a
 Űd-vőz légy Mennye-i Bá - nya: Di-cső Is - tennek Sz. A - nya:
 ♩=109-120 Rub.

b
 Mënyyor - szágnak ki-rály - nē - ja Ir - galmasságnak szënt Any - ja

c
 Űs - tő - kőś jár a kék é - gen fē-nyén három vándor mé - gyen

a
 Szűz Mári - a kdvősségűnk fēnyes haj - na - la.

b
 É - let, id - ves - sēg re - mēnsēg, Űdvőzlēgy szēp Szűz Mári - a.

c
 ó királyok, bölcsēk, szentek, csillagfēnyénél hová mentek.

A 39. példa formájáról a korszak egy másik „divatját”, illetve stílusfejlődését is megállapíthatjuk, ami ugyancsak erős nyomot hagyott a magyar népzében. A dallam felépítése: AAb + bc, szótagszáma 11, 11, 6 + 6, 5. Az utolsó rövid sor és az állóssorosság (tulajdonképpen 3 hosszú és egy rövid „félsor”) elárulja, hogy ez a klasszikus szapphikus strófának átalakult formája. Végő átalakulása ilyenféle AAb + bc formájú, 8—12(14), 8—12(14), 6—7(8) + 6—7(8), 4—6(7) szótagszámú alakulatokat hozott létre. Vagyis a két első sor azonos zenei tartalmú, általában hosszú sor, a harmadik kisebb motívumra van tördelve, ami rendszerint egy kis motívum ismétlése, esetleg szekvenciaszerűen, de lehet két különböző tartalmú, összetartozó motívum is; a végén van a lezáró rövid félsor. A szapphikusnak középkori és még az RMDT I. kötetében is látható énekelt formái is az eredeti strófafelépítést tartják meg: 3 különböző tartalmú sor, de mind 5 + 6 tagolású 11-es, s a végén egy 5 szótagos rövid sor. A 17. századi anyagban ez fokozatosan alakult át a fenti formára. A régi szabályos formát őrzik még az RMDT II. 110, 114, 291. és 319. sz. Átmeneti formák: 115, 120ab, 121/I, II, III sz. (jellemző eset ugyanannak a dallamnak különféle formálódására), 128, 135. és 305. sz. A ma általános AAb + bc forma: 126. és 127/I, II. sz.

De a hangszeres tánczenében már a 16. században megjelent ez a „végő” átalakulás: az úgynevezett „ungarescá”-kban. Ezek közt is van már egy, amely egy megismételt hosszú — „kanásztánc”-sorral — kezdődik, majd egy motívumismétlésből álló, más tartalmú hosszú sorral folytatja (mondhatjuk úgy is: két rövidebb, azonos tartalmú sorral), végül egy rövid zárja le. Például: 14, 14, 8 + 8, 6 AAb + bc.²⁹⁶ Ugyanott azonban láthatunk két német táncot is hasonló felépítéssel (3. és 11.), szintén a 16. század végéről. Ez egy kezdődő formai fejlődés jele, amely először talán a tánczenében indult meg. 39. példánk mindhárom darabja — lényegében ugyanaz a dallam — ugyanennek a szapphikus átalakulásnak háromféle lehetséges változatát mutatja be: a 3. sor vagy azonos motívum megismétlése, vagy szekvenciával különböző fokon ismétli, vagy egy kis motívum négyszeresen szekvenciázik lefelé.

A végő forma nagy kedveltségét mutatja az a sok világi népdal, amely belőle keletkezett. A párosítók legjelentősebb csoportja: *Széles a Duna, keskeny a partja*²⁹⁷ mind ilyenek. Köztük több a hexakord, vagy annak oktávval kiegészült formája. Ez egyúttal keletkezése idejét is elárulja. De népzénénk tele van ennek a formának különböző változataival a magyarosabb ereszkedő moll dallamfajtákban is és sok más dallamtípában.²⁹⁸

Ezek a dallamok, természetesen, nem mind keletkeztek a 17. században, sőt valószínűleg általában később. De annak a formai hatásnak köszönhetik létezésüket, amely a betlehemes dalok és talán a fent idézett párosító, valamint egy sor egyházi népének közvetítésével érte a népet a 17. század végétől kezdve. Az átalakulás néhány dallamcsaládban nyomon követhető, például Kodály híres párhuzamaiban, az *Űdvőzlēgy Krisztusnak* és a Rákóczi-nóta, valamint sokféle világi dallam változataiban. Az idézett egyházi népének, a Kájoni-kézirat *Choreája* és a giccei Rákóczi-nóta még nem szapphikus, bár az utóbbi közel áll hozzá; a bihari bordal, az *Árokszállásánál volt egy veszedelem* és a *Csillagom-révészem* ballada már igen.

Azonban legjellemzőbben kapcsolódnak korszakunkhoz az átalakult szapphikusok, amelyek hexakord hangkészletben vannak megfogalmazva.

A hexakordnak oktávval kiegészült változatát még egy más dallamcsoport is képviseli: azok a hangszeres táncdarabok, amelyek a népi dudazenével és abból alakult szöveges dallamokkal állnak rokonságban. Maga a népi dudu is általában és leginkább 1—6 + 8 hangkészletre van alkalmazva, s a hiányzó 7. fokot, ha kell más módon dallamhoz, többnyire a 6. fok erősebb befűjásával állították elő, néha az oktáv leszállításával. Ez a hangolás a dudu klasszikus formáját jelenti, a különböző újabb eltérések, esetleg teljes dūr skála csak ritkán játszható eddig ismert dudáinkon. Ez a hangkészlet szorosan odakapcsolja a magyar népi dudát a 17—18. századi új fellendüléshez és az akkori hexakord-divathoz. Nyilván azon a fokon rekedt meg, illetve a különféle képp eltérő hangszerek az azóta történt fejlesztés különböző kísérleteit jelentik.

²⁹⁶ Szabolcsi B. 1959c, 6. sz.; 1583 Paix.

²⁹⁷ MNT IV. 480—578. sz.

²⁹⁸ Vargyas L. 1981, 0228. sz. — vő. Pt 483—485. sz., távolabbról 214. és 169. sz.-ot. Ld. még Pt 373—374. sz.-ot, Vargyas L. 1981, 81. sz. pld. még az átalakulás közbeeső állomását mutatja: b + b.c helyett itt még egy nagyívű dallamsor egybefoglalja az egész befejezést, s a dallam háromsoros hatást kelt. (Bár a szótagszám még itt is árulkodó: 10, 10, 8, 5.)

Hogy mi volt a jellemző dudazene, azt legjobban azoktól az énekelt dudautánzá-sokból ismerhetjük meg, amelyekben az énekesek emlékezete éppen a lényeges dudahangzást és motivikát igyekszik fölidézni. Ilyen a 45. példánk.²⁹⁹

Különösen a szöveg nélkül, zöngés szótagokra énekelt „apráják” jellemzők: pontosan kirajzolják az 1—6+8 kibővült dūr hexakord melodikát.

A 17. századi táncok közt kettő van, amely nagyon közel áll az ilyen dudamuzsiká-hoz: *Apor Lázár tánc* a Kájoni-kéziratból,³⁰⁰ és az „*Ungarl. Tantz*” (= magyarföldi tánc) a Lőcsei tabulatúrás könyvből.³⁰¹ Mindkettő szapphikus és mindkettő 1—6+8 hexakord melodikából építkezik.³⁰² Ez a hangszeres hexakord muzsika is divattá válik a 18. században. (Jellegzetes példája Falvy Z. 1957, 7. sz., Domokos P. P. 1978, 4—5, 9—10, 12, 65? 72? 73? 75, 81—82, 83? 84, 108, 117—118, 190, 196. sz. — ez 1—8 dūr, de betlehemes motivikával —, 206? 207—208, 211? 213, 220, 221, 222? 225. sz., 247 darabból 26 = 10%.) Megjegyzem, hogy a kérdőjelesek a vezetőhanggal vagy más, záróhang alá menő futamokkal csak hangszeres körülírását adják a hexakord melodikának. Még néhány más darab is lehet eredetileg hexakord dallam, ahol a hangszeres futamok elmosásuk ezt a jelleget. Mindenképpen megállapítható, hogy már a 17. század második felében megjelenik ez a stílus, amely azután széles körben elterjed a 10. század folyamán. Nyilvánvaló, hogy dudazenénk és dūr hexakordban fogant dudautánzáink ennek a stílusnak népi változatát képviselik, s a 17—18. századból erednek.

16—17. századi kéziratainkban sokszor láthatjuk a páros ütemű dallam után „Proportio” felirattal ugyanazt a dallamot páratlan ütemben. Mint már említettem, ez a gyakorlat a késő középkori — reneszánsz — táncdivattal kezdődött, és folytatódott a 16—17. században. A magyar népi táncéletben Martin György ismerte fel ezt a gyakorlatot a szatmári cigányok botolótáncáiban, ami a 16. századi fegyvertánc, az úgynevezett „hajdútánc” leszármazottja. 46—47. példánk³⁰³ ilyen, cigányoktól fölveti botolótánc kísérete — még hozzá énekelve és „pergetve” (vagyis szövegtelenül, zöngés szótagokkal és különböző puffogó hangokkal énekelve). Fölfedezése nyomán felismerte ugyanezt a gyakorlatot Bartók alábbi följegyzésében, amelyet csak az MNT közlésében ismertünk meg mindkét ritmusával (48. példa).³⁰⁴ Már korábban is tudtuk, hogy tizenegyeinket Erdélyben és Bukovinában szokták 4/4 helyett 5/8-ban is énekelni, más dallamokat 4/8-ban és 6/8-ban egyaránt. (Ld. *Kerek ucca szegelet* SzNd 104. sz.) Ez most már szintén proporciós gyakorlat maradványának bizonyult. Más formában maradt fenn a tánc kíséret zenéjében: ott a ritmusváltozatok nem ugyanabban a dallamban követik egymást, hanem különbözőkben, viszont kötött az egymást váltó lassú-gyors és gyorsabb táncok kíséretében a különféle szimmetrikus és aszimmetrikus ritmus. Így van ez a déldunántúli lányok karikázó táncában, amely még

²⁹⁹ MF 2829c, d Szany (Sopron), gy. Veress S.

³⁰⁰ Szabolcsi B. 1959b, 31. sz.

³⁰¹ Uo. 69. sz.

³⁰² További idetartozók uo.: 21, 22, 23, 24, 27, 28, 70. sz.: ezek mind csak dūr pentakordok, 30.-nak viszont már közelebb van a motivikája. Mintha ezek még a stílus kezdetét képviselnék részben középkorias jellegükkel.

³⁰³ 46. példa: Martin Gy. 1970, 72. sz. = Vargyas L. 1981, 86. sz.; 47. példa: Uo. 73. sz. = uo. 87. sz.

³⁰⁴ MNT III/A. 743. sz. = Vargyas L. 1981, 88. sz.

a $\text{♩} = 150$
 A - ki em - ber most áll - jon ki, bo - tom vé - gin for - dul - jon meg,
 Olyat vá - gok há - rom fe - le, Hull a gá dzs ó min - den - fe - le.

b $\text{♩} = 138$
 („pergetve”)
 (Instrumental accompaniment)

$\text{♩} = 126$
 1. Mi - kor a mēny - asz - szont fek - tety - ni vi - szik,
 Ak - kor a vő - le - gínt az ágy a - lá tē - szik.
 Vidd el őrdög, vidd el, az ágy a - lá tēdd el,
 Az őrdög se győ - zi ap - ró gombos - tű - vel.

2. Hopp i - de tisz - tán, szép pal - lút desz - kán.
 Nem le - szek töb - bé nyo - szo - ló le - ány.
 Ha le - szek, le - szek, menyasszony le - szek
 An - nak is pe - dig legszebb - je le - szek.

a Soc chyudak vol - tanac ió Magyar - or - ßag - ba Ki nagy em - le - kő - zet
Parlando $\text{♩} = 106$

b Szörnyű nagy romlás - ra ké - szül Panno - ni - a, Ki - nek mint tēn - gē - nek
Poco parlando $\text{♩} = 200$

c Bú - ra készült nekem a vá - ra - di e - gyes. Szé - pen szó - ló ma - dár
Parlando

d Ki csa - pom a lo - vam a tég - lá - si rét - re. Gya - log mőgyők most mán

a Bé - les ez vi - lag - ba. Tűz ez - tē - dő ul - ta i - lyé nagy boly - gas - ba
b meg - á - ra - dó habja Sok búnak, bá - nat - nak környül - vēt - te ár - ja
c körü - lōt - te rep - des. Szé - pen szó ló madár csak azt sir - do - gál - ja:
d az á - nyá - si rév - re. A szőgény le - gény - nek ar - ra visz az út - ja.

a Nem vol - tac Ma - gya - roc ha - fon - lo ße - ren - chya - ba.
b Mert a vi - té - zēk - nek e - sētt ma egy híj - ja.
c Itt volt é - le - temnek u - tol - só ó - rá - ja.
d Gyűvők - e még er - re, csak az Is - ten tud - ja

világosan a középkori énekre járt körtánc maradványa: 4/4-es lassúk után 5/8-os gyorsabbak következnek, és így van a mezősegi, főleg széki táncrend kötött sorrendű táncainak hangszeres zenekíséretében. Minthogy Martin az egykorú európai elméletben többféle proporciós lehetőséget ismert meg, így a páros-aszimmetrikus, dipodikus-tripodikus és különböző tempójú fokozatokban is felismerhette a proporció gyakorlatát. Ennek az egykor széles körű ritmusváltásnak eredménye, hogy számos dallamtípusunkban, amelyet táncdalként is használnak, felismerhettük a proporciós jelleget a ritmusváltozatokban. Mindez azt mutatja, hogy ez a műzenei fogás népünk zenei hagyományában erős nyomot hagyott, és máig továbbélt.³⁰⁵

Mindaz, amiről eddig szó volt, a folklorizálás folyamata volt, vagyis a műzene hatása a népzeneire. Van azonban egy fordított folyamat is: a népzene felhatolása a műzene világába. Amióta megismertük népzeneinknek azt a rétegét, amely a siratóból vált ki kötött strófás népdallá, s kiderült a siratónak is, a belőle fejlődött dallamok egy részének is ugor rokonaink dalaival egyező volta, azóta bizonyos dallamoknak a történeti anyaggal való kapcsolatát is másként tudjuk megítélni. Különösen áll ez a históriás énekekre és egy sor halottas szövegű, illetve virrasztóként használt egyházi énekekre — valamint a teljesen ellentétes hangulatú táncdallamokra. Az utóbbiakra először a 18. században bukkan fel egy sor adat, ezeket tehát itt nem tárgyalom. A másik két műfajban azonban már korszakunkban is találunk példákat: RMDT I. 50, 100, 235, 237. sz.; RMDT II. 64, 129, 333, 342. sz. Lássuk ezeket külön-külön.

49. példánkban³⁰⁶ Tinódi dallama tökéletesen beleillik a siratóból kifejlődött recitáló tizenkettesek sorába, amelyekben ugyan ez a kadenciasorozat ritkább: 5(1)5, de mint a *d*) dallam mutatja, van rá népdalaink közt is példa. Viszont egész mozgása (a 3. sor elejének kivételével) megfelel az ilyen jellegű daloknak. Jellemző, hogy éppen az idetartozó népdalok közül többet egy históriás ének szövegére énekelnek, a *Kádár István* énekére, valamint többször balladára. A következő dallamnak (50. példa)³⁰⁷ kétféle záróhangja szerint kétféle kadenciasor és hangnem szerint lehet párját kimutatni a néphagyományból: 4(1)^b3 frig és 5(2)4 dór. Mindkettő jól beleillik az ilyenfajta siratótípusú dallamok tulajdonságai közé.

A két régi dallam záróhangja egymáshoz képest egy hang eltérést mutat (dór-frig zárlat különbsége); a sirató általános és lezáró részletei is egy hang különbséget mutatnak egymáshoz viszonyítva, csak fordítva (eol-frig zárlatkülönbség); a mélyebben záró mutat egyezést a történeti adatok magasabban záruló változatával ($C_2 = a$). Az SzDR több egyházi népéneket tesz mellé, amelyek különböző sorzárlatváltozatokkal, de nagyjából a fenti dallam vonalával egyeznek, és mutatják az utat a többékevésbé kötött siratótól halottas énekeken keresztül a régi följegyzésekig.³⁰⁸

³⁰⁵ Martin Gy. 1968, 1970, 1972; Vargyas L. 1981, 84–86. sz.

³⁰⁶ a) Tinódi: *Erdélyi história*. I. része = RMDT I. 50. sz.; b) Pt 351 Csikjenőfalva, gy. Bartók 1907; c) MF: 938b Doboz (Békés), gy. Bartók 1906. = Vargyas L. 1953, 74. sz.; d) SzDR I. 50j. sz. Hódmezővásárhely (Csongrád), gy. Faragó 1932.

³⁰⁷ a) Kv 1744, 58. sz. = RMDT I. 100/I. sz.; b) D 1744, 9. sz. = RMDT I. 100/II. sz.; c₁) leggyakoribb részlet Vargyas L. 1981, 0175. sz.-ból = MNT V. 218. sz.; c₂) háromszor előforduló, egyszer végső lezárásul is szereplő részlet ugyanonnan. (MNT V. 218. sz.-ból hiányzik.)

³⁰⁸ Az SzDR közlése összevonja az *a-b-t*: a) dallamvonalát közlik végig, csak az utolsó 7 hangot egy fokkal lejjebb transzponálva, hogy a b) záróhangjához érjenek.

Az RMDT I. 195. sz., úgy látszik, három sorra összevont formája az amúgy sem teljesen négysoros RMDT I. 100. sz.-nak. (6 + 7, 6 + 7, 6 + 6 + 7 — a másik 6 + 5, 6 + 5, 6 + 5). Az SzDR által alátett egyházi népénekek tehát inkább műzenei példa népi továbbélésének tekinthetők, semmint a hagyomány előzményének. Viszont az RMDT I. 100. sz. nyilvánvalóan a siratóstílusnak egy ritkább leszármazója.

A Kodály fölfedezte Árgirus-dallamot már több közismert kiadvány összekapcsolta a Verseggy: *Rikóti Mátyásában*³⁰⁹ közölt dallammal, valamint Pálóczi Horváthnál³¹⁰ három változatban is szereplő balladadallammal. De a közismert — s ezért itt nem közölt — bukovinai dallam, amelyen továbbél az Árgirus-széphistória 16. századi szövegének néhány részlete, annyira világosan magán viseli a siratóstílus jegyeit, hogy

³⁰⁹ Verseggy F. 1804.

³¹⁰ ÖE 1953

Largo

a

Sírhatfz te is Kormos! e meg-hervatt á-gonn, ki - nek pár-ja nem volt.

Poco parlando $\text{♩} = 132$

b

Mit búszsz, ke - nye-res, mi-kor semmid sincsen! Jó az Is - ten, jót ád.

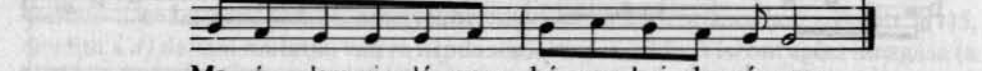
he-ted - hét or-szá-gonn, kontrálly még zo-ko-gok, illy ne-mes vi - rá-gonn,

légy jó reménységben! Jaj hogyné bú-só-nék, én ked-ves paj-tá-som:

A-nyád he-lyett ő volt a-nyád e vi-lá-gonn.

Ma é - lem vi-lá-gom, hó-nap buj-do-sá-som.

ezúttal már csak egy más változatot teszek a Verseggy-dallam alá — amely a „történeti hagyomány” későn följegyzett adata —, az egyezés fokának érzékeltetésére (51. példa).³¹¹

A 16. századi históriás énekek közt néhány, mint láttuk, világosan kapcsolódik a siratóstílushoz, amely az összehasonlító kutatás szerint honfoglalás előtti hagyományunk, még az ugor rokonainknál találhatóval egyezik. Minthogy ez rokonainknál is, nálunk is, még mai gyakorlat szerint is szorosan tapad az epikához és a halotti szokásokhoz, ez a kapcsolat a 16. századi históriás énekkel és halottas énekekkel csak hagyományos lehet, és régebbi korokból öröklődhetett. Ezek mellett viszont sokkal több olyan darabot találunk a két 16. századi históriásgyűjteményben, amely új ösztönzésekre, új utak keresésére mutat. Úgy látszik, abban a korban kezdett valami új kibontakozni az odáig hagyományos epikában: énekmondók helyett énekszerzők veszik át a szerepet. S itt érdemes emlékeztetbe idézni Galeottónak azt a helyét,³¹² ahol arról beszél, hogy Mátyás még ebéd közben, az énekmondókra figyelve sem piszkolta be ruháját. Ennél a pontnál tér ki ugyanis Galeotto arra, hogy a

³¹¹ a) Verseggy F. 1804. = RMDT I. 235. sz.; b) MF 1141b Ghymes (Nyitra), gy. Kodály 1906. = Vargyas L. 1953, 88. sz. (További hasonló uo. 89—90. és 36. sz., valamint SzDR I. 235b—d, f. sz.)

³¹² Galeotto, M. 1934, 18.

a

$\text{♩} = 184$ Zöld er-dők hamaját Pi - ros csiz-mám' nyomát

b

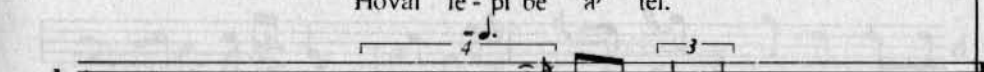
Óu kedves egy jó u-ram, a jó Isten nyug-tas-son még, nyu-god-já-l' bé-ki-ben!

c

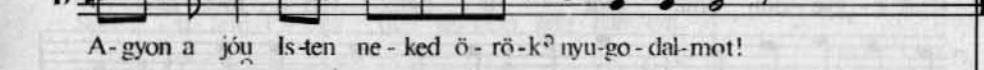
Óu Is - te-ném, Is - te-ném

a

Hóval le - pi be a' tél.

b

A-gyon a jóu Is-ten ne - ked ö - rö-k' nyu-go-dal-mot!

c

mí-r' vet-ted e-l' mi-tű-lünk ezt a na-gyon jóu idesanyán - kat!

magyaroknál a parasztok és urak értik egymás nyelvét, ellentétben az olaszokkal. Ennek csak akkor volt értelme, ha az „énekmondók” népi származásúak voltak. Két-három emberöltővel később már „deákok” az énekszerzők.

Következő példánk egy ritkább siratónak részletéből alakult dallamot mutat be. Ez a fríg hangnemű sirató ma csak a nyelvterület két átellenes pontján él több változatban: a Nyírségben és Baranyában. De valaha elterjedtebb lehetett, mert több régi történeti és mai népi dallamnak előzményét lehet benne felismerni. Másrészt mindkét terület ma már hiányos siratóhagyományú nagyobb területeknek őrizheti egykori siratóhagyományát: a Felső-Tiszavidék és Kelet-Magyarország valamint a Délunántúl és Szerémség magyarságát. A két kiemelt siratórészletben először az első rész hosszabb a siratórögtönzés és recitálás következtében, majd a második. Az Ötödfélszáz énekekben szereplő dallam, amely a népi hagyományból is előkerült, szinte a kivonatát állítja eléünk az ilyesfajta siratórészleteknek (52. példa).³¹³

³¹³ a) RMDT I. 237. sz. = ÖE 252. sz.; b) MNT V. 134. sz. részlet az 518. lapon; c) MNT V. 136. sz. részlet az 523—524. lapon. (Meg kell jegyezni azonban, hogy az Eleázár-dallamnak bonyolult magyarázatú összekapcsolását e dallammal — SzDR I. 14. — erőltetettnek tartom. A kupolás felépítésű, apró motívumokból felépülő dallam: ABA⁵B⁵B⁵CB legfeljebb csak igen távoli, közvetett kisugárzás érhet a bemutatott siratófajtából, közvetlenül nem hozható vele összefüggésbe.)

a A Ten - ger fő - ve - nye ki fok
Parlando rubato

b Ló - ra csi - kós, ló - ra, el - sza - ladt a mé - nes!
Giusto

c Meghót, meghót a ci - gá - nyok vaj - dá - ja, vaj - dá - ja.

a Bá - na - tink olyan fza - mo - fok;

b Csak e - gye - dül ma - radt a pány - ván a nyer - ges.

c A vaj - dá - né sá - tor mel - lett si - rat - ja, si - rat - ja.

a Suj - tol - nak ke - fe - rű for - fok;

b Széj - jel a me - ző - ben nem tom ősz - sze - szed - ni,

c Gá - re gyo - pár bin - gyász - ku - le gaj - du - le, gaj - du - la,

a Vég - re ko - por - fők.

b Ked - ves tu - bi - cím - hoz nem tu - dok el - men - ni.

c Hop - pin - gá - le sza - va - lin - gi szusz - ki - ri, szusz - ki - ri.

a Vé - let - len em - ber - nek u - tol - só ó - rá - ja, Meg - vis - gál - ha - tat - lan
Parlando

b A szegény No - é - nak si - ral - mas bár - ká - ja Te - rem - tett ál - la - tok

a len - ki nem tud - haty - tya. Is - ten de - cre - tu - ma va - la - mi - kor tar - tya.

b meg - ol - tal - ma - zó - ja. Melynek hosszú - sá - ga há - romszáz kö - nyöknyi,

a (b) Sem if - ju fem i - dős á - tal nem hág - haty - tya.

b Szé - les - sé - ge pe - dig vót öt - ven kö - nyöknyi.

A tenger főnyene ki sok kezdetű halottas ének³¹⁴ skálaszerű parlandójával 5(4) 2((1)) sorzárlataival a legáltalánosabb siratótípusú dallamréteghez kapcsolódik. Bemutattunk a hasonló dallamok közül egy parlando tizenkettest és egy kibővült kanásztáncritmusú táncdallamot (53. példa).³¹⁵

54. példánk³¹⁶ is igen jellegzetes, több példával képviselt kadenciasort és siratójellegű dallammozgást képvisel.

Utolsó példánk egy aránylag ritka alfaja a siratóstílusnak, mely rövid hat szótagos sorokból áll. Az egykori dallam 6,7,8,6. A népi változatok tulajdonképpen ilyenkor kétsorosnak tekinthetők, két tizenkettes 2/(1) fokon zárlattal. A népi dallamok nagyobb ívű mozgásához képest a régi egyházi dallam, valamint hasonló szöveggel és dallammal fennmaradt egyházi népének változatai kivonatossá, összeszorultnak tűnnek. Dallamlényegük mégis azonos (55. példa).³¹⁷

³¹⁴ RMDT II. 64. sz.

³¹⁵ a) IH 1693, 93. = RMDT II. 64.; b) MF 1115b Decs (Tolna), gy. Garay = Vargyas L. 1953, 76. sz.; c) Andrásfalva (Bukovina), gy. Kodály = Vargyas L. 1953, 51. sz.

³¹⁶ a) IH 1693, 61. = RMDT II. 129. sz.; b) Domokos P. P. erdélyi gyűjtése = Vargyas L. 1953, 33. sz.

³¹⁷ a) Nemes György-kézirat 1822. = RMDT II. 39/II. sz.; b) EGr 1635–1652. = RMDT II. 39/I. sz.; c) MF 95a Hétfalva (Brassó), gy. Vikár B. = Vargyas L. 1953, 90. sz.; d) Pt 352. sz. MF 391b Oroszhegy (Udvarhely), gy. Vikár B. 1902.

a Jaj nagy ked - ven tar - tott sze - rel - mes egy Szü - löt - tem,

b Jaj al - dot mé - hem - nek é - des dra - ga gyü - möl - cze

c **Parlando**
Né - hol ke - re - ke - dik egy fe - ke - te fel - hő,

d **Parlando**
Is - te - nem, Is - te - nem, Hol léssz az ha - lá - lom

a b? b? b?
Ki - nél - kül már ez Vi - lág - ban hol - tig ár - va let - tem.

b ar - va - i lze - gény fe - jemnek ked - ves re - mény - fé - ge.

c Az a - latt mégyen el egy fe - ke - te hol - ló.

d Er - dőn - é vaj mezőn Vaj pe - dig tén - gő - rőn?

Népi hatást sejthetünk még a *Joseph, Joseph*³¹⁸ népi változataiban, főleg az *En nemzetem, zsidó népem* szövegű, 17. századi énekben. A népi vonások: a 2. és 4. sor közt levő tiszta kvintváltás valamint a 7(5)^{b3} sorzárlatok, a kifejezett teraszos-ereszkedő szerkezet, amely leginkább kvintváltó dallamainkban található. Viszont nyoma sincs benne az ötfokúságnak, sajátos módon az igen kiterjedt egyházinépek-rokonságban sem; pedig az elmaradhatatlan követelménye az említett népi dallamcsoportnak. Sőt igen sok változatban, s magában a 17. századi főljegyzésben is dúr szeptim jelenik meg az első sor végén, ami később moll szeptimnek ad helyet. Ez ugyan lehet későbbi műzenei hatás is, de ha népi eredetű volna a régi dallam, nemigen kerülhetett volna

³¹⁸ RMDT II. 62.

bele ilyen fordulat. Az ugyanis az első sor kadenciája is, ahol a pentaton kis szeptim rendkívül fontos, megingathatatlan szerkezeti elem. Csomasz Tóth Kálmán³¹⁹ külföldi párhuzamokra is utalt; így inkább a magyar népdal egyik legjellegzetesebb és leggazdagabb stílusrétegének utólagos hatására gondolhatunk. (MNT VI—VII., valamint a sajtó alatt levő VIII. kötet túlnyomórészt ezt a típust adja közre, ezért nem tartjuk szükségesnek ezúttal is dallampárhuzammal megvilágítani a mondottakat.)

Összefoglalva az eddigi fejtegetéseket megállapíthatjuk, hogy annak a nagyon kiterjedt összefonódásnak mélyén, amelyet a 16—17. századi ismert műzene és a népdal közt láttunk, kétirányú hatás működött: a műzene hatása a népre az egyik, az erősebb, amelyet viszont kiegészít az ellenkező is: a nép zenei hagyományának hatása a műzenére. Az előbbi, szélesebb körű összefüggésben az a nagy haszna a népzenei műzenekutatás számára, hogy, mint Kodály megállapította, az énekek valódi életét, igazi ritmusát és előadásmódját a gazdag népi hagyományból ismerjük meg, amelyek a forrásokban vázlatosan, pongyola ritmusjelöléssel találhatók. A műzenének pedig a népzene számára az a nagy jelentősége, hogy egy sor típusnak eredetét és a hagyományban való felbukkanását tisztázni tudja majdnem pontos időadatokkal.

Természetesen nem csak az a 16—17. századi népzene, amelyről eddig szóltunk. Abba beletartozik mindaz, amit a korszakban a nép énekelt: tehát azok a honfoglalás előtti stílusok is, amelyek máig régi népzenei többségét teszik ki, valamint a középkorban megtanult dallamok is, amelyeket szintén máig énekel a nép.³²⁰ Egyedül az új stílus dallamait nem ismerhette, valamint a szórványos 18—19. századi műdalátvételeket. Vagyis nem mutattuk be a teljes 16—17. századi népzenei, csakis azokat a változásokat, amelyek e korszakban állottak be.

Ugyanez áll fordítva is. Ott azonban éppen az ellenkezőjéről van szó. Azok a népi stílusok, amelyeknek hatását még megállapíthattuk a korszak történeti énekében, nem e korszakban működtek, hanem korábban. (Bár továbbra is éltek, mint a 17. századi *Kádár István éneke* és a 18. századi *Fennen tartod az orrodát Karthágó városa* mutatja.³²¹) Itt a változás éppen ettől a hagyománytól való fokozatos eltávolodást jelenti. Mégis a népzene ismeretében tudjuk ezt a változást megállapítani a kor műzenéjében.

Vagyis nemcsak a történeti anyagból vonhatunk le következtetéseket a népzeneben lezajló történeti folyamatokra, hanem a néphagyomány segítségével is következtethetünk a zenei műveltségben lefolyt változásokra.

³¹⁹ Csomasz Tóth K. 1953, 324.

³²⁰ Ezekről a Magyarország zenei története I. kötete nyújt részletes tájékoztatást.

³²¹ Vargyas L. 1953, 6. jegyzet.